

TA'LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING O'ZBEKISTON VA XORIJIY TA'LIM TAJRIBASI

Abdumalikova Rayxona Dilshod qizi
Chirchiq davlat Pedagogika Universiteti
Musiqa ta'limi San'atshunoslik fakulteti 3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada, umumiy o'rta ta'lim maktablarida inklyuziv ta'limning joriy qilinishi, O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'limning qo'llanilishi, imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida ta'lim olishi ularga yaratilgan shart-sharoitlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi, integratsiyalashuvligi og'ir bolalar ta'lim integratsiyasi, individual rejalashtirish.

KIRISH

Alohida ehtiyojli bolalarni tarbiyalash, mamlakatimiz oldidagi asosiy vazifalardan biridir. Bu zarur, shart, har bir kishi o'z harakatlarining egaligi va dolzarbligini his qilishi mumkin bo'lgan chinakkam inklyuziv jamiyatni yaratish. Biz har bir bolaning ehtiyojlari va boshqa sharoitlaridan qat'iy nazar, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi, jamiyatga hissa qo'shishi va uning to'laqonli a'zosi bo'lishi uchun sharoit yaratishimiz shart." Devid Blanhet.

Mamlakatimizda bugungi kunda jismoniy yoki aqliy rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan 86ta ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasida 21 363 ta bola ta'lim tarbiya olmoqda. 13 868 o'quvchiga esa uyda yakka tartibda ta'lim beriladi. Bugungi kun talablari asosida inklyuziv ta'limni joriy etishning huquqiy asoslarini yaratish maqsadida yangi tahrirda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni lohiyasiga inklyuziv ta'lim tushunchasi kiritiladi. Bu borada Prezidentimizning 2018 yil 5-sentyabrda qabul qilingan "xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillari joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori tizimi rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ushbu hujjat asosida Xalq ta'limi Vazirligi tomonidan rivojlanishida turli nuqsoni bo'lgan hamda davolanishga va sog'lomlashtirishga muhtoj bolalarning, ijtimoiy kafolatlarini ta'minlovchi chora –tadbirlar samaradorligini yanada oshirish,

ularning ta'lim-tarbiya olishiga xizmat qiladigan moslashuv muhitini yaratish bo'yicha alohida vazifalar belgilanadi.

Mazkur belgilangan vazifalar ijrosi doirasida amalga oshirilayotgan ishlar xususida O'z Axborot muxbiri Xalq ta'limi Vazirligi Bolalarni ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlash boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari Suxrob Xoliqov quyidagilarni so'zlab berdi:

“Inklyuziv ta'lim bo'yicha Yevropa Ittifoqligi bilan hamkorlikda 2014-2016 yillarda amalga oshirilgan loyiha doirasida Respublikaning 5ta hududida tajriba-sinov maydonchalari tashkil etildi. 153 nafar tibbiy-psixologik komissiya va 1350 nafar pedogog hodim inklyuziv ta'lim xizmatlariga o'qitiladi. Ta'lim tizimiga inklyuziv amaliyotni tadbiiq etish bo'yicha pedagog hodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlarining o'quv rejalariga 3ta o'qitish moduli kiritiladi. 2000dan ortiq imkoniyati cheklangan bolalar va ularning ota-onalariga inklyuziv ta'lim xizmatlari tashkil etiladi.

Rivojlanishida turli nuqsonlari bo'lgan hamda, davolanish va sog'lomlashtirishga muhtoj bo'lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta'minlonchi say-harakatlar, korreksion va reabilitatsion ishlar natijasida oxirgi 5yilda 500 nafarga yaqin manashunday o'quvchilarning umumiy o'rta ta'lim maktablariga qaytishi ta'minlandi. Hozirda 5900 dan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim bilan 64 700 nafarga yaqin o'quvchilar qamrab olingan.

TADQIQOT NATIJALARI

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni takomillashtirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim tarbiya berish tizimini shakllantirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13 oktyabrda “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida” gi qarori qabul qilindi.

Konsepsiyani amalga oshirish bo'yicha 2020-2021 yillarda mo'ljallangan “Yo'l xaritasi” tasdiqlandi. 2023-2025 yillarda inklyuziv ta'lim tizimi 51% umumta'lim maktablarida joriy qilinishi belgilangan. Ushbu ta'lim shakliga 40% imkoniyati cheklangan bolalar jalb qilinadi. Integratsiyaning 2 turini ajratib ko'rsatish kerak: ta'lim va ijtimoiy. Ta'lim integratsiyasi bu – inklyuziya, ya'ni inklyuziv ta'lim bo'lib, nogiron bolani bitta maqsadga kiritishni ta'minlaydi. Ta'lim muhiti normal rivojlanayotgan tengdoshlari bilan Ijtimoiy integratsiyasi bolaning jamiyatga qo'llanilishi, ya'ni uning ijtimoiylashuvini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy integratsiya rivojlanishda nuqsoni bo'lgan barcha bolalarga istisnosiz, buzilishning tabiati va

tuzilishidan qat'iy nazar, mahsus ta'lim ehtiyojlari, Yoshi, shuningdek ular o'qiyotgan muassasa turi.

Birinchi marta integratsiyalashgan o'qitishning nazariy asoslari taniqli rus olimi L.S.V.Y Gyotskiy.

Uning ta'kidlashicha, maktab internatda o'qiyotgan bola normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan, oiladan va umuman jamiyatdan ajralib turadi. L.S Vigotshining ta'kidlashicha, maxsus maktabning devorlarini "buzish" maxsus bolaning madaniy va tarixiy rivojlanishini ta'minlash va uning jamiyatga "o'sishi" uchun sharoit yaratish kerak. Har bir mamlakat maxsus inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun amal qiladigan o'z siyosatiga ega bo'lishi kerak. Bu siyosat milliy ta'lim tizimining asosiy xususiyatlarini va eng muhim bo'lgan milliy maqsadlarni o'zida aks ettirishi zarur.

Milliy siyosatga qo'shimcha ravishda maxsus inklyuziv ta'lim sohasida turli jamoa va maktab okruglari ehtiyojlarini qondirishga moslashtirilgan hududiy siyosatlarini aks ettiruvchi maxsus inklyuziv ta'lim uchun ehtiyojlarini aniqlash, ta'limni individual rivojlantirish jarayoni, imkoniyati cheklangan bolalarga ta'limni individual rajalashtirish jarayoni, imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berishda maktablarda yordamchi personal, ota-onalar isgtirokchi, muassassa va xizmatlar bilan bog'lanishini ta'minlash shuningdek, davom ettiruvchi monitoring va imkoniyati cheklangan uchun zaxiralar sharxi bilan ta'minlash kabi xususiyatlarini ichiga olgan o'z siyosatiga ega bo'lishi talab etiladi. Bunda imkoniyati cheklangan bolalarga umumta'lim maktablardami, maxsus maktablardami yoki maxsus sinflarda ta'lim berish borasida aniq qonunchilik bo'lishi zarur.

MUHOKAMA

Bugungi kunda inkoniyati cheklangan bolalar hech bir davlatda e'tibordan chetda qolgani yo'q. Ularning ta'lim- tarbiya olishlari uchun inklyuziv jamiyatning joriy qilinishi esa katta imko niyatlar eshigini ochdi. Sog'lom bolalar qatorida ta'lim olsh, ular uchun ham o'z qobilyati va bo'limini rivojlantirish uchun tertki bo'lmay qolmadi. Bu kabi imkoniyatlar har bir davlatda mavjud. Biz AQSH, Buyuk Briyaniya, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Shvetsariya, Qirg'iziston, Qozog'iston misolida imkoniyati cheklangan bolalarga yaratib berilgan shart sharoitlar bilan tanishib chiqamiz. Bugungi kunga qadar jahon miqyosida juda ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish borasida amaliy tajribalar olib borilayotgani barchamizga ma'lum. Bugungi kunga jahon miqyosida xususan, Rossiyada inklyuziv ta'limning keng tarqalgan modeli ommaviy maktablarda maxsus sinflardir. Ular qiyidagicha yordamchi muhtoj bolalar uchun tashkil qilingan.

Intellektida buzilishi bo‘lgan bolalar uchun, psixologik rivojlanishi sust bo‘lgan bolalar uchun. AQSH, Buyuk Briyaniya, Daniya kabi bir qator mamlakatlarda maktab turini tanlash qonun tomonidan belgilanadi, ota-o nalar esa ta‘lim turini tanlashni yozma ravishda tasdiqlashi, ayrim hollarda asoslab berishlari lozim deb topilgan. Buyuk Britaniyada integratsiya jarayonida maxsus maktab o‘quvchilari uchun alohida ishlab chiqilgan. Maxsus maktab o‘quvchilarining ma‘lum qismi ommaviy maktabda ta‘lim oladilar. Integratsiyani amalga oshirish uchun o‘yin, jismoniy tarbiya, amaliy faoliyat turlari alohida tanlangan. Buyuk Britaniyada integratsion ta‘lim tashkil etish uchun alohida maktablar rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun alohida mablag‘lar bilan ta‘minlangan. Buyuk Britaniyada maxsus, maktablarda ta‘lim-tarbiya olayotganog‘ir nuqsonli bolalarni integratsiyalash dasturi ishlab chiqilgan. Qaysi maktabda integratsion ta‘lim tizimi joriy etilgan bo‘lsa, o‘sha maktab maxsus maktablarda o‘qilayotgan bolalarning bir qismi qamrab olinadi. Integratsiya tizimini yanada puxtaroq joriy etish maqsadida o‘yinlar, jismoniy tarbiya, raqs va bir qancha amakiy mashg‘ulotlar kiritildi. (Evansp L ma‘lumotlari, 1996). Bu kabi mashg‘ulotlar imkoniyati cheklangan bolalarni sog‘lom bolalar kabi ta‘lim tarbiya olishiga imkon yaratib beradi.

Qozog‘iston: 2003-yilda “ Maxsus ehtiyojli bolalarni korreksion ijtimoiy va tibbiy pedogogik qo‘llab quvvatlash haqida” gi qonun qabul qilindi. Bu qonun asosida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta‘lim muassasalarda ta‘lim tarbiya berish, korreksion xonalari, maxsus maktab va maktabgacha reabilitatsion markazlar, psixologik-pedogogik reaksiyalari xonalari maxsus maktab va maktabgacha ta‘lim muassasalarida qisqa muddatli guruxlar tashkil qilingan.

Qirg‘iziston: inklyuziv ta‘limni rivojlantirish tanlab olingan davlat maktablari va xususiy o‘quv muassasalarida olib boriladi. Mutaxassislar guruxi ommaviy maktablarda ta‘lim olish uchun imkoniyati cheklangan bolalarni tanlab oladi. Ularning bazasida o‘qituvchilar, ota onalar, mahalliy hokimiyat vakillari uchun uchta seminar, Ta‘lim vazirligi va mahalliy ta‘lim departamenti uchun respublika miqyosida kanferensiya ham o‘tkazilgan.

Rossiya: V.A. Berezina, L. M. Shpinsinlarning bergan ma‘lumotlariga ko‘ra hozir Rossiyada maxsus ta‘lim 2ta yo‘nalishda: differensial va integratsiya tarzida tashkil etilgan. D differensial ta‘lim 8-yo‘nalishda tashkil etilgan. Oxirgi paytda Moskva, Sankt-peterburg va Rossiyaning boshqa bir qator shaharlarida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta‘lim muassasalariga jalb etish borasida ilmiy izlanishlar va psixologik- pedogogik amaliy ishlar olib borila boshladi. Rossiyada integratsion

model asosida umumta'lim muassasalarida maxsus sinflar tashkil etilgan bo'lib, ular quyidagicha:

- aqliy rivojlanishda orqada qolgan bolalar uchun guruhlar va sinflar;
- ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun guruh va sinflar;
- xulqi og'ir bolalar uchun gurux va sinflar.

Hindiston: qonunida majburiy boshlang'ich ta'limga jiddiy va kata vazifa deb qaraldi. Hindistonda 1-yoshdan 14-yoshgacha bo'lgan bolalar 2.000.000 ni tashkil qiladi. Ta'lim tizimini rivojlantirish 1947-yilda mamlakat mustaqillikga erishgandan so'ng qonuniy tasdiqlanga. 1986-yilda ishlab chiqarilgan va 1992-yilda milliy ta'lim qonuniga ko'pgina mutaxassislar va turli shtatlarning vakillari ishtirokida hamda boshqa tegishli fuqarolarning hamkorligidagi sayi harakati bilan qo'shimchalar kiritilgan.

Mamlakatda istiqomat qiluvchi barcha fuqarolarning ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Ta'lim to'g'risidagi qonunning asosiy bandida rivojlanishida alohida ehtiyoji bo'lgan bolalarni barcha qatori ta'lim olishi va ular o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf qilinishi qayd etilgan.

Shuningdek, qonunda mamalakatda yashovchi nogiron bolalar, qiz bolalar har-xil hududlarda yashovchi mayda millat bolalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj ekanligi aniqlanib, ularga qo'shimcha ravishda e'tibor berilib, ta'lim olish huquqi takidlangan. Hindistonda bolalarning ko'pchilik qismi maktablarda o'qitilishiga qaramasdan, 35 000 000 6-14 yosh bo'lgan bolalar hanuzgacha ta'limdan chetda qolib ketmoqda. Bunga sabab maktablarning yetishmasligi, binolarning nogiron bolalarga moslashtirilmaganligi, o'qituvchilarning davomatining pastligi va yetishmasligi, ma'naviy ta'minotning yetarli emasligi, maktablardagi ta'lim jarayoning sustligi va h.k. "Har-xil tabiy qatlamlarga ko'ra boshpanasiz qolgan, boquvchisini yo'qotgan, yetim bolalar, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar hanuz normal ta'limdan chetda qolmoqdalar. Keyingi vaqtda ta'lim olishning bir qator mavhum tizimim rivojlana boshladi. Bunday tizimni shakllantirish yaxlit bitta vazirlik doirasida bo'lishi kerak" deb takidlaydi-Keralin Daier.

Ushbu shakllangan ta'lim tizimining vazifasi o'yin orqali o'qitishga asoslangan yangi ishlab chiqarilgan dastur yordamida, o'qituvchi o'quvchiga yondoshish yo'li bilan o'qitish talab etiladi. Bunday yondashuv doirasida o'qitish har-xil bolani ehtiyojinin qondirish uchun individuallashtirilgan bo'lishi takidlangan. Inklyuziv ta'limning ijtimoiy masalasi har bir uzoq masofadagi hududlarda yashovchi bolalarni ota-onalarning hohishiga ko'ra davlat maktablarida oqitishi davlatning imkoniyati va o'qituvchilarning xohishi, sharoitidan kelib chiqishi amalga oshirilishi mumkinligi

aytilgan. Davlat maktablariga qatnovchi guruhlar ko'pchilik ananaviy seyregatsion guruhlaridan maktablariga qatnaydilar. Bu esa ijtimoiy inklyuzivning muhim muammosidir. Bu mamlakatning davlat qonuni formal va noformal va normal ta'lim tizimini joriy qilishdi. Yunisev va Yunesko tashkilotning hissasi va bevosita hamkorligida tuzilgan nuqsonli bolalarning integratsion ta'lim loyihasi bo'yicha ish olib borila boshladi. Bu loyiha Hindiston hukumati siyosati va etnik holatini hisobga olgan holda tuzilgan. (Ainshov M va boshqalar, 1996-yil).

Xitoy: integratsiyalash jarayoni barcha umummillat ma'lumotlarini yig'ish, tajriba almashish, muloqot va fikr almashish, kadrlar tayyorlash, maktab o'quv jarayonlarini isloh qilish, maktab hodimlari bilan uchrashuv va savol javoblar o'tkazish hamda barcha axborotlarni yig'ib tahlil qilishdan boshlanadi.

Nuqsonli bolalar ta'lim tizimida birmuncha yangi edi. Har bir tumanda integratsion ta'lim borasida seminarlar uyushtirildi. 8 ta o'quv seminarda 1000 dan ortiq kishilar ishtirok etdilar. Bir qancha pedagogika institutlarida nuqsonli bolalar ta'limi nomli o'quv kurslari o'tila boshladi. (Ainslov.M va boshqalar 1996-yil). Xitoyning ta'lim bo'yicha milliy tadqiqot institute YUNESKOning maqsadli grand mablag'lari yordamida alohida ehtiyojli bolalar ta'limini qo'llab quvvatlash mqasadida Web resurs markazini tashkil etish bo'yicha innovatsiya dasturini ishlab chiqdi. Bu resurs markazning vazifalari quyidagilardan iborat:

Alohida ehtiyojli bolalar va yoshlarni ta'lim tizimiga kiritishda ma'lumotlarni olish bo'yicha resurslarni aniqlash.

Maxsus ehtiyojli shaxslar bilan aloqa o'rnatish.

Ma'lumotlar bankida turli ta'limiy va rivojlantiruvchi materiallarni tashkil qilish.

Internet tizim orqali mutaxxasislar maslahatini uyushtirish.

WLB resurs markazi foydalanuvchilari orasida tajriba va bilimlar almashtirishni tashkil qilish.

Integratsiya muammolari hal qilish vositalarini vositalarini izlash.

Shvetsariya: rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar ta'limining asosiy qismini ommaviy maktabda olishlari ko'zda tutuvchi dastur mavjud. O'qituvchilar to'rt kishidan ommaviy maktabning uchta o'qituvchisi va imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega bitta o'qituvchidan iborat guruh faoliyat ko'rsatadi. Maktab ma'muriyati uch oyda bir marotaba ta'lim psixologiyasi doirasidagi mutaxassislar bilan bir marta uchrashib, zarur tadbirlar va ota-onalar bilan uchrashuvlar borasida maslahatlashib oldilar. Bunday yondashuv o'qituvchi

mehnatini samaradorligini oshirish integratsiya sinflarida ta'lim metodlarini qo'llash sifati muhim omildir.

Shvetsariyada ham boshqa mamlakatlar kabi inklyuziv ta'limga e'tibor katta, ular uchun yaratilgan sharoit sog'lom bolalarga yaratilgan sharoitdan qolishmaydi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'lim nogiron bolalar ehtiyojlarining xilma-xilligi, zixmatlarning uzluksizligi, birinchi navbatda bunday bolalar uchun eng maqbul bo'lgan ta'lim muhiti bilan mos kelishi kerakligini anglatadi. Ushbu printsipt barcha bolalar yashash joyida maktabning ijtimoiy va o'quv hayotiga qo'shilishi kerakligini bildiradi. Inklyuziv maktabining farqli ravishda ta'lim yutuqlariga erishishga qaratilgan. Inklyuziv maktabining maqsadi barcha o'quvchilarga (ularning aqliy va jismoniy holatlaridan qat'iy nazar) ijtimoiy hayotni yakunlash, jamoada, jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatini berish, shu orqali bolalarga har tomonlama ta'sir va yordam ko'rsatish Ozbekiston va xorijiy mamlakatlarda ham inklyuziv ta'limga bo'lgan e'tibor katta. Nogiron bolalarni o'qitish bo'yicha xorijiy tajribani tahlil qilgandan so'ng shuni ta'kidlash mumkinki, bir qator mamlakatlarda bunday bolalarni birlashtirish mumkinligi to'g'risida aniq kelishuv mavjud. Qaysidir mamlakatni olmaylik, barcha mamlakatda hech bir bola davlat e'tiboridan chetda qolmaydi.

REFERENCES

1. "Inklyuziv ta'lim" – o'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent 2019.
2. www.pedagog.uz
3. www.lex.uz
4. www.ziyonet.uz
5. "Inklyuziv ta'lim asoslar" – o'quv uslubiy qo'llanma. Urganch 2020.